

Arbetsgruppens rapport över kulturella sevärdheter och intressanta områden på Kökar.

2 juli 2009

Foto M Wahlberg

Arbetsgrupp:

Catrin Finneman
Gun Lindblom
Anita Lundin

Innehållsförteckning

Avsnitt	sidan
Inledning och bakgrund	3
Utredningens syfte	3
Utredningens olika faser	4
Avgränsningar	4
Organisation och kostnadsplan	4
Tidsplan	5
Inventerade områden	5
- Bebyggelse och befolkning	5
- Handel, näringsverksamhet och hantverk	9
- Kultur och bildning	13
- Natur	14
- Kyrkligt	16
- Militär verksamhet	18
- Navigeringskonst och sjömansliv	19
Producerade filmer	22
Befintliga evenemang och platser	22
Åtgärdsförslag och förbättringar	23
Organisation	29
Slutsatser	30
Litteraturförteckning och källor	31

Utredning över kulturella sevärdheter på Kökar

1 Inledning och bakgrund

Kökar har en intressant historia som går långt tillbaka i tiden. Skolnämnden beslöt den 1 juli 2008 att tillsätta en arbetsgrupp med uppdraget att kartlägga alla kulturella sevärdheter och intressanta områden under Kökars livshistoria. I arbetsgruppen ingår Catrin Finneman (sammankallare), Gun Lindblom och Anita Lundin.

Underlaget ska ligga till grund för att bedöma om det föreligger något behov av en kultureksekreterare i kommunen. Inom kommunen finns ett intresse att utveckla turistnäringen ytterligare. Resultatet av utredningen kan komma att ligga till grund för intressanta ”specifika kultur-, miljö- och historieresor” som vänder sig till en målgrupp som vill se och uppleva en något speciell eller intressant miljö oberoende av årstiden.

Kommunens engagemang har framförallt varit att i Kökar-Info uppmana alla intresserade att inkomma med förslag och berättelser till arbetsgruppen som kan vara intressanta att utveckla. Kenneth Gustavsson har varit behjälplig med faktauppgifter.

I omvärlden är begreppet upplevelseindustri vedertaget. Arbetsgruppen kan konstatera att på Kökar finns en stor möjlighet att utveckla olika aktiviteter som ligger i linje med upplevelser och äventyr. Arbetsgruppens erfarenhet är att de människor som kommer till ön kategoriskt kan indelas i två grupper. Den ena gruppen är van vid att vistas i naturen och kan vara i nuet och njuta av miljön i sig själv. Den andra gruppen visar snart på stressymtom och letar efter miljöer där andra människor finns för att inte känna sig ensamma. Vi tror att det är möjligt att skapa intresseområden för de olika grupperna om innehållet struktureras utifrån intresse.

Ett mål bör vara att besökare vill återkomma och önskar lära sig mer om öns historia, natur och kultur. Arbetsgruppen eftersträvar att utredningens resultat medverkar till att innehållet och formen lägger grunden för en hög kvalitet till ett fortsatt arbete så att aktiviteterna leder till en känsla av välbehag och att besökaren kommer tillbaka. För att kunna möta olika målgrupper ser vi en mångfald av kultur- och naturutbud, både exklusiva och spartanska.

Arbetsgruppen rapporterade till skolnämnden hur långt arbetet hade kommit på decembermötet 2008. Ytterligare resurser är för tillfället inte känt.

2 Utredningens syfte

Arbetsgruppen ska

- inventera och kartlägga alla kulturella områden under Kökars livshistoria
- identifiera sevärdheter och intressanta kulturområden
- synliggöra möjliga kulturella områden samt
- undersöka möjligheten till förverkligande och återuppbyggnad av dessa områden
- kartlägga evenemang som finns i dag.

3 Utredningens olika faser

Formellt beslut i juli 2008

Lägesrapport december 2008

Genomförande fasen

Utvärderingsfasen

Återkoppling till skolnämnden ska ske senast i juli 2009.

Planering och beredning av beslut i nämnden, kommunstyrelsen och fullmäktige.

4 Avgränsningar

Ett möjligt problem för utredningen är dess omfattning. Arbetsgruppen har gjort begränsningar och valt att dela upp utredningen i ett antal delar. Under utredningens gång har gruppen funnit en hel del material och dokument som handlar om Kökars historia och kultur. Arbetsgruppen gör inte anspråk på att utredningen omfattar samtligt material.

Vidare har gruppen inte undersökt ett eventuellt uppdrag som kultursekreterare utan försökt att fokusera på en framtida näringsverksamhet och ett tillvaratagande av en rik kulturhistoria.

Gruppen har inte för avsikt att beröra det redan rika kulturliv som bedrivs eller redan är kartlagt i de olika kulturföreningarna; Kökarröster, Kökars spelmanslag, Kökarkultur, Ungdomsföreningen, kommunen och Hembygdsföreningen m fl. Vi kommer inte heller att beröra typiska nordiska traditioner såsom midsommar, jul, påsk, bröllop, o s v eftersom dessa traditioner är likvärdiga oavsett nordisk plats.

5 Organisation och kostnadsplan

Arbetet kommer att genomföras i en projektorganisatorisk form. De resurser som gruppen har är dess kompetens och att det utgår mötesarvode. Kommunstyrelsen kommer att ta upp finansieringsfrågan vid ett senare tillfälle. Några viktiga förändringar kommer inte att föreligga varför inga förhandlingar mellan arbetstagare och arbetsgivare kommer att äga rum.

Arbetet kommer att bedrivas i följande steg:

1. Inventera och kartlägga kulturområden. Arbetsgruppen har valt att ge en kort beskrivning av för utredningen intressanta områden som berättarmässigt bör utvecklas genom pratmanus, platsbesök, upplevelser i form av fantasi, handlingar, tidsresor, presentationer av olika slag o s v. När det gäller kartläggningen har gruppen fokuserat på i dag kända platser.
2. Identifiera de områden som arbetsgruppen bedömer borde synliggöras utifrån ett möjligt kultur- och näringslivsperspektiv det vill säga turism, arbetstillfällen och att förmedla en stolthet genom kunskapen om sin hembygds historia.
3. Det sista steget blir att undersöka om det är möjlighet att förverkliga återuppbyggnad av de från kommunstyrelsen och skolnämnden beslutade prioriterade områdena. Det kan innebära en uppbyggnad av en svunnen miljö i miniatyr eller i full skala. I detta ingår även att skapa dokument som möjliggör berättandet av historien samt ge förslag till utbildningsinsatser och aktiviteter. Dokumentens innehåll kan gestaltas på olika sätt; genom teateruppsättningar, film, utställningar, föreläsningar, seminarier, musik,

litteratur och vandringar. Resultatet av undersökningen bör även kunna nyttjas som undervisningsmaterial i skolverksamheten. Man bör även undersöka möjligheten att erhålla bidrag från EU, Landskapsregeringen och olika kulturfonder m m.

6 Tidsplan

Utredningens slutdatum är inte fastställt. Arbetsgruppens målsättning är att redovisa resultatet i juli 2009.

Arbetsgruppen redovisar utredningens resultat till skolnämnden som fattar beslut och därmed gör en prioritering. Utifrån denna prioritering utvecklas områdena .

Punkten tre förutsätter vissa personella och ekonomiska resurser. Arbetsgruppen har svårt att bedöma tiden för en återuppbyggnad av de olika områdena samt utveckling av olika koncept.

7 Inventerade områden

7.1 Bebyggelse och befolkning

Befolkningens villkor i en karg miljö

På Kökar har det funnits två befolkningsgrupper, de besuttna bönderna och de obesuttna. Det vill säga backstugusittare (bor i en stuga på någon annans mark), hantverkare och båtsmän. Prästerna tillhörde ståndgruppen. Egendomsförhållandena var grunden för den sociala rangskillnaden. Byalagen, som bestämde i byn, bestod av de självägande bönderna eller byamännen. De som hade egna stugor men ingen andel i byägorna, de obesuttna, kallades på Kökar för yttermedfolk.

Livet har många gånger varit hårt. Kökarborna har varit så gott som helt beroende av fisket. Havet har gett det som små och steniga åkerlappar inte förmått. Män och kvinnor har arbetat hårt för att överleva. Kvinnorna har fått arbeta lika hårt som männen med fisket.

Kökar har också varit i hetluften under både första och andra världskriget, då Kökar befästes av ryssar respektive finnar. På bara 25 år var Kökar befäst hela tre gånger. Under första världskriget dog dessutom ca hälften av Kökars befolkning i Spanska sjukan.

Under ofredsåren 1714 till 1722 fanns det ett fåtal bybor kvar på ön enligt kyrkboken, vilket kom att påverka livsvillkoren. Handeln med omvärlden var nödvändig. Som exempel kan nämnas att antalet nyvigda år 1721 var åtta till antalet och året därpå var äktenskapen tolv till antalet. Redan de sista krigsåren började troligtvis befolkningen återvända och antalet döda uppgick till tio stycken år 1723. Under dessa år fortsatte befolkningen att göra sina fiskeresor till Stockholm för att avyttra fisk, ost, sälspäck och andra varor. De köpte med sig outhärliga varor såsom spannmål och salt. Hösten 1715 besökte inalles 12 båtlag Stockholm. Varje båtlag omfattade mellan två till nio personer. Enligt anteckningarna så kom båtlagsmedlemmarna från följande byar: Sex från Finnö, elva från Hellsö, femton från Karlby, nio från Österbygge och fem från Överboda. Med sig hem till Kökar hade de 340 tunnor råg och 15 tunnor salt som behövdes för att inte den hemmavarande befolkningen skulle lida nöd. Kapellänen Ericus Lindqvist förblev på Kökar under hela ofreden.

Många kökarbor har visat på en duglighet som lett till stora framsteg under årens lopp alltifrån medicinska upptäckter till framgångsrik affärsverksamhet. De hårda villkoren ledde

förmodligen till att det utvecklades människor med stark självkänsla, hög självständighet och stor driftighet. På grund av de hårda livsvillkoren lämnade många ön för att finna sitt levebröd i andra delar av världen.

Bronsåldern och bosättningarna

Otterböte upptäcktes redan år 1918 av en slump när bonden Erik Gustav Öberg från Bonds i Överboda var ute och letade efter sina kreatur. Från början trodde man att det rörde sig om ett vikingatida gravfält, men en provundersökning visade att det rörde sig om en bronsåldersboplats. Här har ett omfattande arbete bedrivits för att synliggöra och dokumentera boplatsen under åren 1946 och 1950, varför vi inte fördjupar oss mer i detta. Naturligtvis är området intressant kulturhistoriskt. I avhandlingen *Otterböte, New Light on a Bronze Age Site in the Baltic* beskriver kökarbon Kenneth Gustavsson ingående platsen och dess betydelse. Som bilaga till denna utredning följer även hans fornminnesinventering över Kökar från augusti 2008. Runt om på Kökar finns ytterligare en stor mängd skärvstensrösen och flak, som användes som trankokningsplatser från äldsta järnålder.

Gårdarna i byn och gästfriheten

Vi har hittat ett handskrivet papper, i en bok, som berättar om byarnas öknamn. Följande framkom; Karlby – Ståten som betyder en stor gråsälshane. Finnö – Vikare som betyder en mindre sälsort. Hellsö – Helsinbockar som är halvvuxna gudingar. Överboda - Getter som är en fårras. Slutligen Österbygge – Skittepiggar som betyder små löjor.

Bebyggelsen är av tämligen ungt datum. I äldre tider var enkelstugan med stuga, farstu och kammare mest vanlig eller parstuga med stuga och anderstuga med långfarstu emellan. Flera av de stora mangårdsbyggnaderna har efter 1950-talet ersatts av nyare bostadshus eller genomgått omfattande renoveringar då husbocken härjade stort .

Numera flyttas husen närmare stränderna. Många gårdar har transporterats nedmonterade från t ex Åbolands skärgård.

Gårdarna på Kökar har sin egen historia och sina egna gårdsnamn, så som Simons, Skomakars och så vidare. Namnen berättar till viss del om människorna som bodde här. Alla gårdar har sitt eget bomärke. Bomärkena användes för att signera gårdens ägodelar exempelvis jordbruksredskap, fiskeredskap och djur. Till varje gård hörde också en sjöbod att förvara fiskeredskapen i. Sjöbodarna är vanligen av äldre datum. Båthusen blev vanliga först efter 1930-talet när fiskebåtarna motoriserades.

På Kökar fanns åtminstone fyra gårdar som bedrev gästgiveri, dessa var Pella och Heika i Karlby, Niskans i Finnö och Trunsö i Hellsö. Det var därtill vanligt att man tog emot gäster i sitt eget hem. Det hände att familjen flyttade ut tillfälligt för att ge plats till gästerna. Under senare delen av 1950-talet och framåt byggdes stugor som hyrdes ut till sommargäster som ofta tillhörde de mer besuttna i samhället från både öst och väst. Även de bortflyttade öborna började bygga sina sommarhus.

Vad gästfriheten beträffar har vi fått berättat för oss att det bjöds stort i samband med olika tillställningar som läsförhör och talkokvällar. Många personer från grannöar och andra platser har berättat; ”att kökarborna var mycket gästfria. Det fanns alltid en ledig säng och någonstans att sova om man var tvungen att övernatta”.

De sex byarna och ägoförhållanden

De äldsta mantalslängderna för Kökar är från 1537. Där framgår att för de sex byarna finns 67 gårdsnamn och fyra för uppöarna. Folkmängden uppgick i början på 1600-talet till ca 355 personer. De största byarna var Karlby med cirka 90 personer och Österbygge med cirka 80 personer.

I slutet på medeltiden fanns det sex byar. Det var Överboda, Karlby, Finnö, Österbygge och Hellsö som var belägna på fasta Kökar samt Söder Jurmo som ligger cirka fem mil sydost om Kökar. Några enstaka gårdar fanns även på öarna Husö, Hästö och Kyrkogårdsö.

I skatteboken år 1606 var antalet bönder i byarna följande; Överboda 6, Karlby 13, Finnö 6, Österbygge 11, Hellsö 12 och Söder-Jurmo 6. Majoriteten av marken var samfälld fram till storskiftet. Då fick den enskilde bonden fri förfoganderätt till sin jord. Totalt fördelades 60,5 kvadratkilometer jord. Första tillfället då en by (Finnö) begärde storskifte var 1832.

Kapellanen A M Lundenius begärde år 1857 skifte av byarna Överboda, Finnö och Hamnö samfälligheter. Skiftet av byarna pågick under en mycket lång tid. Sämjodelningen startade år 1881 och den sista storskifteskompletteringen avslutades år 1925.

Kökar tillhörde Kastelholms län i Ålands härad. År 1563 var Finneholm marklag en by på mellan 13 och 15 skattebetalande bönder med hemman i varierande storlek. Den totala arealen i Överboda by var endast 239 jordmarker. Skatten betalades av hela byn gemensamt. Efter år 1563 avskiljes sex bönder från byn och bildade Öfferboda by. Något år senare togs 135 jordmarker från Österbygge och senare togs jordmarker även från Finnö och Karlby så att Överboda by år 1606 var på 210 jordmarker. Detta år tillkom en ny skattelag som innebar att varje bonde själv skulle erlägga skatt utifrån hemmanets storlek. Gårdarnas storlek var följande; Ers 60 jmk, Storhanna 31 jmk, Briggs 20 jmk, Bonds 19 jmk, Jorpes 40 jmk och Mickel Sigfridsson 40 jmk. År 1634 delades Mickel Sigfridssons hemman upp på övriga gårdar i byn. Utö, Österskär och Jurmo överfördes 1855 från Kökar till Korpo i Egentliga Finland.

Tolvmannämnd, en plats norr i Hellsö öjen, är intressant med tanke på att det finns tolv hemman i Hellsö.

Byarnas struktur har behållits fram till våra dagar.

Utvandringen

Emigrationen från Kökar var omfattande under 1900-talets första tre årtionden. Många kökarbor som flyttade till USA, var mycket unga och hade ofta en släkting som de bodde hos. De bosatte sig ofta i Brooklyn i New York, Pennsylvania och New Jersey. Tre ålänningar fanns med då Titanic förliste, varav en kom från Karlby. Många flyttade även till Sverige under 1960-talet då den andra stora flyttvågen ägde rum. Ålands Emigrantinstitut har forskat omkring utvandringen på Åland.

Kyrkogårdsö

Kyrkogårdsö hörde formellt till Kökar kommun och Överboda by. Den har en egen historia som är värd att uppmärksamma. På Kyrkogårdsö driver man konferensverksamhet, lägerskolor, skriftskoleverksamhet och i övrigt en öppen verksamhet för naturälskare.

För att beskriva öns särprägel” *Det är heller ingenting dystert över ön med det dystra namnet. En hög klint bjuder en vid utsikt över hela skäret och havet, där höga klippryggar dyka upp som konturer av urtidsdjur. Somliga tyckas rent av bliga skälmskt på en.*”

Denna höga klint som beskrivs torde vara det alptoppsliknande berget som sticker upp, vid namn Böte. Här fanns förr en flaggstång med vilken man kommunicerade med de övriga intilliggande öarna som var ett igenkänningsmärke för Kyrkogårdsö.

De första bosättarna lär ha kommit till Kyrkogårdsö någon gång på 1400-talet. Första säkra årtalet har man hittat i gamla svenska tullhandlingar från år 1539, då en bonde från Kyrkogårdsö klarerade sin last på svenska sidan.

Ända fram till 1900-talet var Kyrkogårdsö ett enda storhemman (Storgårds), med en ägare vid namn Jan-Erik Nordberg, allmänt känd under namnet *Havskungen*. I början på 1900-talet beslöt han att Kyrkogårdsö var stort nog för tre gårdar; därmed tillkom även gårdarna Magnusas och Linusas efter sönerna Magnus och Linus. Som mest har det bott mellan 17-20 personer på Kyrkogårdsö.

På Kyrkogårdsö har man som övrig skärgårdsbefolkning livnärt sig på jakt och fiske. Men den största näringen på Kyrkogårdsö har ändå varit seglationen. Det kan nämnas att Kyrkogårdsöborna var först i hela Finland med motordrivna sumpar. Den första motorsumpen ägdes av Linus Nordberg. På Kyrkogårdsö har man under långa tider bedrivit en livlig seglation främst med levande fisk. Först med segelsumpar och senare med motorsumpar.

På 1700-talet blev Kyrkogårdsö ett lotshemman, men några år senare köpte man sig fri från det uppdraget. Förmodligen tog seglationen all tid i anspråk.

Mellan åren 1940-1950 fanns en tegelindustri på Kyrkogårdsö. I början på 1950-talet började man med pensionatsverksamhet i liten skala.

År 1959 fick ön elektricitet och samma år kom pensionatsverksamheten igång på allvar och pågick ända till år 1975. Mellan åren 1978-1994 fanns ingen fast befolkning på Kyrkogårdsö. År 1990 skedde ett generationsskifte på Storgårds och då började man bygga upp den nuvarande verksamheten som i dag lyder under namnet Havsgården.

Varifrån namnet Kyrkogårdsö härstammar kan man inte säga med säkerhet. Det finns teorier om att Kyrkogårdsö skulle ha varit en gravgård. Men platsen ligger långt från kyrkan och inte heller några fynd pekar på denna teori. En annan teori är att ön skulle ha varit en kyrkogångsö, en plats där man stannade på halva vägen till och från kyrkan eller klostret.

Kontakterna med den övriga skärgården har främst varit till Sottunga och dess storholmar. Detta av naturliga skäl eftersom en del av slakten kom från Sottunga. Kyrkogårdsöbornen hade till en början egen skola och på senare år gick man i skola på Sottunga. Efter giftermål till Hellsö blev kontakterna med Kökar tätare. Idag går Kyrkogårdsöbornen i skola på Kökar vilket är historiskt, eftersom det är första gången sedan Kyrkogårdsö befolkades.

Namnet Kökar – i formen Thiyckækarl

Ursprunget till namnet Kökar har ingen med säkerhet kunnat utreda, men det finns en del teorier. År 1240 finns namnet Kökar nedskrivet för första gången i den äldst bevarade segelbeskrivningen över Östersjön, *Navigato ex Dania per mare Balthicum ad Estoniam*. Itinerariet skriver Kökar som Thiyckækarl. Hur det uttalades vet man inte. Man vet inte heller om kökarborna själva kallade sin boplats så. Under årens lopp har det skrivits på många olika sätt bla. Thiyckækarl, Tjockæla, Tiokarle, Tiockarne, Tiockar, Tiockakarl och Tiökar.

En del tror att en av sägnens gotländska vikingar hade kallats Tjocke och att namnet skulle syfta på Tjocke och hans karlar. Andra tror att namnet syftar på Tjockö-karlar och skulle innebära en tidig inflyttning från Tjockö i Roslagen. Men det mest troliga skulle ändå vara att hela Karlbylandet kallats Tjockö och att Kalen har fått bilda andra delen i namnet.

Skatteräkenskap och Landskapslag

Samhället utvecklades från en fri grannhjälp till en av statsmakten påbjuden och lagstadgad organisation. Varje by utgjorde en samfällighet och där hade den kollektiva verksamheten en stor betydelse. Den kollektiva verksamheten var starkt reglerad. Det fanns ingående skiftesbestämmelser över äng och åker. När det gällde jakt och fiskevatten reglerades dessa samfällt inom byn genom beslut och överenskommelser. I stort som smått gällde det för byns innevånare att samverka (Östgötalagen).

I domböckerna framgår att de besuttna kökarborna var klassade som bönder trots att gårdarna var mycket små. Skärgårdshemmanen var beskattade utifrån fisket och hänsyn hade tagits till att fisket kunde slå fel under flera år i följd.

I 1720-års skattelängd upptas 35 namn. Året innan hade kökarborna erlagt drygt 89 daler silvermynt i skatt till Ryssland. De flesta bönderna erlade mellan två till tre daler per man och några som klassades som fattiga befriades från skatt.

År 1766 inlämnades en begäran om skattelättnad på grund av att strömmingsfisket hade haft en mycket dålig utdelning. Skattläggningen ägde rum på Kökar år 1768 och synemännen förundrades över att det var möjligt att överhuvudtaget existera på det som jorden och havet gav. Kökarborna beviljades en kännbar skattelättnad.

7.2 Handel, näringsverksamhet och hantverk

Jakt

Jakten har haft en stor betydelse för befolkningen för både handel och hushåll. Huvudsakligen jagades sjöfågel och säl. Sjöfågeljakten har en lång tradition på Kökar, som sträcker sig ända fram till våra dagar. Fågeljakten bedrevs huvudsakligen på våren, men även på hösten. Vid jakten använde man hemmagjorda vettar så kallade lockfåglar. Vårens färskt fågelkött var ett välkommet tillskott i den annars något ensidiga kosten. Det mesta av fågelns tog man till vara. Fågelköttet åt man både färskt och saltat. Fågeldunet blev till fyllning i kuddar och täcken. Fåglarnas inälvor användes också för olika maträtter till exempel fågelgröt.

Säljakten bedrevs främst under vinterhalvåret och fram mot våren. Under februari-mars månad hade gråsälerna fött sina ungar och låg vanligen uppe på iskanten, vilket gjorde dem till ett lätt byte. Säljakten bedrevs främst i ytterskärgården och kunde ibland sträcka sig ända ner mot Gotland i väster och den estniska kusten i öster. Säljägarna kunde ligga ute i sina båtar flera veckor i sträck; de bodde och levde i båten. Dessa resor brukar kallas för isresor och var allt som oftast ganska äventyrliga. Av sälarna tog man till vara skinnen och sydde sälskor. Skinn såldes också på marknader. Sälköttet åt man färskt eller insaltat. Sältranet såldes vanligen, men användes även för målning av husväggar.

Även hare och räv har jagats på Kökar. Under rävjakten fick också kvinnor och barn hjälpa till genom att driva räven mot något näs där den sedan kunde skjutas. Idag dominerar älg- och rådjursjakten.

Fisket, fiskeslanden och bomärken

Fisket var en viktig näringsverksamhet och strömmingsmarknaderna i Helsingfors, Åbo och Stockholm var viktiga inkomstkällor. Här finns en rik tradition som kunde berättas i ett mer omfattande sammanhang. Per Ove "Bolle" Högnäs har i filmen *"Ro ro till fiskeskär"* dokumenterat resorna och levnadsvillkoren.

Intressanta öar är Källskär, Ören, Långskär, Fölskär och Västra och Östra Mörskär som stora delar av befolkningen bodde på under fiskeperioderna.

Befolkningen på Åland kunde delas in i tre olika fiskegrupper; de som hade fisket som huvudnäring, enbart som näringsverksamhet eller som binäring. Kökarborna hörde till gruppen som hade fisket som huvudnäring.

Redan under 1400-talet var fisket viktigt för handeln. Då det var problem att torka Östersjöfiskens saltades den in istället. Till en början kontrollerades tillgången på salt av Hansan.

Till att börja med fiskades det med krok och nät, därefter kom man att fiska med skötar och ryssjor. Fram till 1800-talet var notdragning och ankrade skötar de mest vanliga redskapen och arbetssätt. Under den här perioden bildades även notlag i byarna. Krokskötfisket kom i gång i mitten på 1800-talet. Tekniken var annorlunda eftersom man då skulle lägga skötarna i en vinkel från land och det förekom mest under vårfisket. Metoden med drivgarnsfisket kom från Gotland under mitten av 1800-talet.

På Kökar var fisket uppdelat i två viktiga perioder, en på våren och en på hösten där höstfisket var viktigare. Då flyttade man ut till fiskeländen under hela veckan och kom hem på söndagen för att gå i kyrkan. Sedan åkte man ut på måndagen igen. Allting skulle med; småbarn, djur, mat, sängkläder och så vidare. På fiskeslandens bodde man i stugor eller fiskekojor. Kojorna var små och det kunde bo många personer i en och samma koja. Det hände också att man fick sova i skift. Fisket var naturligtvis helt beroende av vädret. Var det storm måste man vila och vänta. Det kallades "skötheligt" på Kökar. Vid storm fick man också äta "stormsoppa" som var kokad av saltströmming. Vid fint väder åt man färsk strömming eller torsk huvuden.

Den tid befolkningen låg ute på fiskeslandens ägnades också åt torskpilkning. Gårdarna dokumenterade säkra torskställen eller "torskrum" i en så kallad torskibibel. Denna bibel var ett mycket viktigt dokument som förblev hemligt gentemot andra bybor. Varje familjefader hade sin egen bibel och den gavs till sonen när han fyllde 15 år. Däremellan fiskades det för försäljning till fisksumparna och till det egna hushållet.

År 1928 bildades Kökar fiskeandelslag, som med båtsumpen Sjöbjörn fraktade levande fisk till Åbo och Stockholm till försäljning. Tidigt på morgonen åkte fiskuppköparen runt till bryggor och båthus med "hopköransumpin" som var en mindre sump, för att samla upp fisken. Fisken lastades ombord i Sjöbjörns sump. Verksamheten pågick ända fram till år 1974. Den första Sjöbjörn som levererade fisk i skärgården ligger någonstans på sjöbotten i Hellsö skärgård. Den andra Sjöbjörn släpades till en holme i Österbygge skärgård för att tjäna som jaktstuga och den tredje och sista Sjöbjörn ligger på berget vid Sandvik gästhamn, som ett monument från en gångens tid.

Hantverk och hemslöjd

Den första sockenhantverkaren som etablerade sig på Kökar var skraddaren Isak Isaksson från Kimito år 1728. Han slog sig ner i Överboda by. Förutom honom har det även funnits sockenskomakare, sockensmed, sömmerskor och stickerskor samt båtbyggare på ön.

Ragna Ahlbäck beskriver i sin avhandling följande hantverk; båtbyggeri såsom ökor, jullor, roddsumpar, skötbåtar och jakter. Laggkärlstillverkning, nät- och skötbindning, repslagning och vävning. Man tog tillvara ullen som bereddades och nyttjades till tyg och stickning. Samtliga verktyg och redskap tillverkades av öborna. Kunskaperna finns kvar och dessa hantverk tillverkas fortfarande.

Elektricitet, radio, TV och telefon

År 1925 påbörjades arbetet med att få en telefon till ön. Telefonandelslaget grundades i början på 1920-talet. Centralen var inhyrd på de olika gårdarna. Tekniskt så hade varje gård sin egen ringsignal. Så sent som 1959 kom elektriciteten till ön vilket förändrade livsvillkoren högst radikalt. TV var inte så vanlig i var mans hem utan byborna besökte vid speciella tillfällen dem som hade en televisionsapparat. I och med tillkomsten av televisionen började ett nytt mönster utvecklas som innebar att man inte längre träffades i samma omfattning och utbytte information. Många hushåll hade egna vindkraftverk.

Näringsverksamheten och handel med omvärlden

Under järnåldern var sälspäcket en viktig exportvara. Av denna tillverkades olja som såldes till länder söderut. Oljan användes till bränsle i lampor och till att impregnera tyger så att de stod emot fukt och regn. Detta gav goda inkomster och kunde omsättas i vapen och verktyg av järn.

Handeln i Finland, Balticum och Östeuropa var beroende av sjövägarna som passerade den åländska skärgården. Genom att båtarna - koggarna- fick högre bord skapades nya möjligheter att befara haven och bedriva det viktiga handelsutbytet. Genom kung Valdemars privilegiebrev slöt sig köpmännen samman i S:t Knuts gille och bedrev en omfattande handel i länderna i norra Östersjön. Handeln omfattade tran, skinn, pälsverk och dun i utbyte mot tyger, salt och manufakturvaror. Åland som låg mitt i stråket var ett självskrivet mål. Den internationella handeln bedrevs längst linjen Hedeby-Slesvig (Lybeck), Åland – Kumoälvdal under århundrades gång. I boken *Det åländska folkets historia*, beskriver Matts Dreijer detta mer utförligt.

I slutet på 1100-talet var det viktigt för den danska kungamakten och kyrkan att trygga sin ställning i norr där tyska och novgoriska köpman började nyttja en växande marknad.

Marknadsresorna både väster- och österut var viktiga för att både kunna sälja sina egna varor och köpa in viktiga basvaror. Fiskhandeln var som vi tidigare nämnt en mycket viktig näringsverksamhet. Kökarborna hade en utvecklad affärsverksamhet med Stockholms fiskköparämbetet genom de otaliga fiskeresor som företogs i samband med fiskleveranserna. Det nära samarbetet, som sträckte sig långt tillbaka i tiden, bidrog till en egen kyrkbänk för dessa män i Kökars kyrka.

Många mäns skicklighet med verktygen ledde till att man tillverkade båtar för försäljning eller för eget bruk. Båtarna såldes på de stora marknaderna.

Det har bedrivits bageriverksamhet vid Huseans i Finnö med två anställda och hos Bagerskan i Österbygge. Hon bakade både mat- och finbröd. Bagerskan hette Hulda och gifte sig

sedermera med muraren August Söderholm vid Söderholm på Flattö. Bageriet revs någon gång på 1980-talet och i graven gick även de stora vedeldade ugnarna. Den kända smeden Edvard Westerberg, vid Smedens, gjorde bössor av mycket hög kvalitet. Hans yrkesskicklighet efterfrågades på hela Åland. Han var en uppfinningsrik man som bland annat konstruerade en drivborrmaskin som vevades för hand. Även i Österbygge fanns det en smed, Västernäs Valle, under samma tidsepok.

Annan verksamhet som funnits är ett fiskrökeri i Västra sundet och slakteriet i Hellsö. Som kuriosa kan vi berätta att fiskröken är murad av läkaren och mångsysslaren Viktor Gensel från Sottunga. I Karlby, nedanför Höglid och i Österbygge bedrevs även sågverksamhet under en tid.

Jordbruket var inte någon huvudnäring utan utgjorde ett viktigt komplement till den egna överlevnaden.

I slutet på 1800-talet föddes Anna vid Hanfolks i Österbygge. I vuxen ålder kom Anna att verka som maskinstickerska på Kökar. Hennes kundkrets var i första hand kökarborna. Produkterna bestod i huvudsak av underkläder, strumpor och gensare, varma plagg som behövdes i det kalla klimatet. Modellerna var moderna och skulle mycket väl passa dagens kunder med knappslå på axeln och med det kvalitetssäkra bomullsbandet så att inte plagget tappade sin form. Det egna huset var på 25 kvadratmeter. En liten lada och ladugård med plats för en ko och två får. I mitten på 50-talet slutade Anna med sin verksamhet och flyttade till Slätkulla. Även i Karlby fanns det en stickerska, Albertina från Lans och gift med klockaren Gustavsson vid Klockars.

Den första butiken öppnades i slutet på 1800-talet av en kvinna vid namn Edla Andersson från Iniö. Hon drev verksamheten under cirka tio år och överlät därefter verksamheten till nästa handelsman. Handelsbodar och handelsmän har också funnits vid Trångsunds på Vålö, Konrads i Karlby, Brix i Överboda, Ersfådas i Överboda och Handelsmans i Österbygge. Kökar andelshandel grundades på 1920-talet i det som idag är kommunkansli.

Uthyrningsverksamheten till sommargästerna var också en viktig inkomst.

Stenbrotten på Husö och Håkosholm är goda exempel på ett rikt näringsliv som bedrevs på ön. Presidentresidensets Talludden grund är byggt på stenar härifrån. Här tog man även hjälp av den nya tekniken. På Husö transporterade man stenarna på vagnar. Vagnarna gick på en räls med hjälp av en vinsch. Vinschen drevs av en ångmaskin som i folkmun kallades för "Bässin". Ytterligare fanns en stor lyftkran byggd i trä som lyfte de stora stenblocken. Idag står Bässin kvar som ett monument från svunna tider. Ungefär samma konstruktion fanns på Håkosholm. På Håkosholm finns inget bevarat. Ruljangsen drevs av finska firmor, men ett flertal kökarbor var också inblandade.

Sjö- och fraktfart

Under tiden 1927 till 1975 bedrev Kökar fiskeandelslag fiskhandel genom uppköp och fisketransporter med fisksumpen Sjöbjörn. Andra segelsumpar som levererade färsk fisk till Stockholm och Åbo var Rea (Finnö Niskans), Sofia (Kyrkogårdsö), Seli (Hellsö), Oskar (Karlby). Under en tjugo års (1950-1970) period bedrev Per Sundberg (Simons) och Lennart Karlström (Heka) oljetransporter med galeaserna Fix och Delfin.

Inköpta galeaser som främst transporterade ved, virke och tegel till Stockholm och Åbo var Juni, Aina, Kullervo och Into från Karlby samt Ilmari från Finnö som blev upphuggen vid

Rysskläppen. Luoto var den största galeasen med flera ägare från flera byar. Oiva från Hellsö och Ilmi från Karlby körde sten från stenbrottet på Husö till Nystad. Brokholm var även en inköpt galeas.

Även ett antal motorsumpar fanns på ön. Det var bland annat Vega I och II från Kyrkogårdsö samt Böljan och Expor från Överboda. En trålare, Tellus, har även funnits på 1960-talet som ägdes av Holger Karlman, Uno Karlman och Magnus Finneman .

Postgång

På 1600-talet blev postgången mera organiserad med båt över Östersjön. När ångbåten kom blev postgången mer regelbunden. Den första poststationen grundades år 1896. Posten som var inrymd i prästgården på Hamnö, var öppen en gång i veckan. Posten inrymdes i Karlby år 1966. Hur posten gick mellan Kökar och fasta Åland finns dokumenterat i Ulla Lena Lundbergs bok *Kökar*.

7.3 Kultur och bildning

Bildning

Den ambulerande småskolan kom till ön år 1892. Det första skolhuset uppfördes 1904 i Karlby. År 1913 uppfördes skolan i Hellsö och Kökar hade därmed två skolor. Ända fram till våren 1969, fanns det två skolor på Kökar. Sommaren 1969 stängdes Hellsöskolan för gott. Idag inrymmer skolan ett välbesökt hembygdsmuseum. Ett kvinnoporträtt av betydelse i dessa sammanhang är lärarinnan Eufemia Carlberg som på flera sätt bidrog till öns bildning.

En annan person värd att nämnas är läraren Karl Ideman som ansågs banbrytande för sin tid. Han var med och grundade Kökar Ungdomsförening år 1903 och var föreningens första ordförande.

Matkulturen

Ett gästabad från 1800-talet kunde bestå av ett stort antal rätter med för-, huvud och efterrätt. Både brännvin, kött, färsk fisk och mejerivaror förekom på bordet likväl som socker, frukt och sirap med mera. Att unna sig det goda i livet innebär att äta och dricka gott. Skärgården har sin egen matkultur och kan locka med mat från både havet och lantbruket. Några exempel på detta är svartbrödet, hemvetebrödet och strömmingsinläggningarna. Ett svartbröd toppat med gräddig sikröra är något som alla borde få smaka som besöker skärgården. Moderna dagars äppelmust smaksatt med bär av olika slag är också en njutning för gommen.

Mat som tillagades på Kökar förr och som kan bjudas åt gäster och turister att smaka är till exempel sjudströmming, palt (mört-, torsk-, fågel, fågeltran-, säl-, råddo- blod-, lever- och surpalt), sälköttsvälling med grönsaker och sviskonsoppa.

Brödet och framförallt svartbröd eller sötsebröd var något som man tog fram till fest i veckorna åt man torra och hårda brödkakor bäst man kunde. Att man passade på att äta av det nybakade brödet var inte svårt att förstå.

Munkarna tillförde ön kryddor på 1500-talet. Mot slutet av 1700-talet började man odla potatis och kaffet kom i slutet av 1800-talet. Växten ”rosta” eller vildmejram användes framförallt till att krydda den kokta strömmingen med - sjudströmming.

En lokal och äldre variant av pizza som tillagades förr, var den sista degklumpen vid bakning som plattades till, beströddes med köttsmulor och stektes i ugnen. Rätten heter pälssmulkaka och kan erbjudas som ett mellanmål även i våra dagar.

Sägner och traditioner

Det finns en oändlig källa att hämta historier från när det gäller sägner och traditioner. Här nedan har vi nämnt några sägner för att visa på ett område som kan utvecklas vidare. Sjörovarhistorierna är otaliga på ön och väcker nyfikenhet och fantasi. Vi bedömer att här finns underlag för upplevelser på flera nivåer. Benita Mattsson skriver i boken Kedjans hämnd:

”han borde nu ta en liten mer östlig väg. Om rövarpaketet var sin vana trogen så hade de antagligen stängt den rövade boskapen i ett bergsklov som på tre sidor bildade en naturlig vägg och som rövarna tidigare brukat spärra av på den fjärde sidan med stenbumlingar och trästammar. Där förvarade de boskapen tills de hunnit med att slakta den. Näpenötgård kallade de gamla stället och han var nu inte långt därifrån”.

Sjöroveriet har funnits i alla tider speciellt där det finns en växande handelssjöfart. Under medeltiden blev sjöroveriet mer organiserat och den mest kända och fruktade piratligan från den här tiden var Vitaliebröderna. De bestod som mest av mer än 2 000 man och förfogade över 100 båtar. Piraterna var troligtvis ester och kurer (tyskar). I slutet av 1300-talet var de en maktfaktor att räkna med. Hansans fartyg gick inte säkra utan drabbades hårt i samband med sina färder längst ostkusten.

Det finns en uppsjö av historier om lätesgubbar, rå, sjöjungfrun, sjökor. Margareta Jorpes-Friman har beskrivit dessa fenomen i sina böcker. Särskilt vill vi nämna följande historia. ”I Karlby insjö (Oppsjön) finns ett rå. Karlbyborna, som äga sjön, ha därför försökt draga not, men ha måst uppge sina bemödanden, emedan de aldrig kunna få noten dragen i land. Endast första tingsdagen i Degerby lyckas man, ty då är rået på tinget”.

Alf Holmström från Smess berättade om en by som funnits med namnet Byberg (på väg mot Vålö). Alla människor i byn dog då de åt giftiga kryddor som ”flutit i land”. Vid Smess säger de än idag om de inte sett någon människa när de varit ut på byn: ”Jisses har dom ätit krydden!”

En annan plats att nämna är Gobbans fålen i Vestersunde. Här finns ”spår” i berget av en man som släpat hem fiskebragder fulla med fisk.

7.4 Natur

Vandringsleder och utsiktspunkter

Vandringslederna och stigarna bjuder på många olika naturtyper på en liten yta. De är representativa och visar de biotoper som förekommer i området. Genom att utveckla lederna kan man kanalisera var i naturen man ska gå och därmed koncentrera slitaget till tåligare områden. Lederna kan väcka intresse för skärgårdsnaturen och en promenad kan ge svar på de vanligaste frågorna i naturen. Den som går kan få information om sådant som han eller hon inte visste att man ville veta. Skönhetsupplevelsen kan också leda till att man beslutar sig för ett återbesök för att upptäcka mer i naturen. Det finns en beskrivning i Ari Linnas bok ”Fåglarnas Kökar” av fågellivet och landskapets gradvisa förvandling från mellanskärgård till innerskärgård vid Flattösund.

Förr i tiden, innan bilarna kom till ön, fanns det vandringsleder mellan byarna som i dag har vuxit igen. Dessa leder bjöd på en miljöupplevelse och innebar att man inte behövde gå samma väg två gånger.

Bergen där midsommarstängerna är placerade bjuder ofta på en vacker utsikt.

Sedan något decennium tillbaka finns en vandringsled, som hembygds museet iordningsställt, och som sträcker sig över ön. Leden startar i Karlby, går parallellt med Oppsjön för att därefter nå Grönviksbäcken och Kalen samt Vervan. På vägen finns ett antal intressanta kulturhistoriska platser såsom rysstjärnan, jungfrudansen och Otterböte. Vägen är på sina platser svårtillgänglig och saknar platsbeskrivningar. Kulturnämnden har i samarbete med museet och Kenneth Gustafsson utarbetat en skrift med tillhörande karta över leden.

Hamnöleden sträcker sig runt Hamnö och dess intressanta platser. Här finns redan en utarbetad karta som Museibyrån har utformat. Den kan vara svår att få tag på för turister.

På toppen av Klobberget i Överboda finns sprängda lämningar av ett fältbatteri från Försättningskriget. Här bjuds på en fin utsikt över Harparnäs, Hamnö, Hamnösund samt skärgården norrut med ett passligt gångavstånd för besökare som väntar på färjan.

Flintberget utgör Kökars högsta punkt och skulle lämpa sig utmärkt att iordningsställa som utsiktspunkt. På östra respektive västra sidan finns märkliga hålor där folk lär ha gömt sig under Stora ofreden. Högst upp på berget finns i dag en triangelpunkt som nyttjas för lantmäteriets syfte.

Storböte även kallat Träskesböte i Vervan är en bra utsiktsplatser.

Vindkraftverket Mika i Hellsö som tidigare nämnts har fått sitt namn av en gammal Kökargaleas. Härifrån har man en fin utsikt över Hellsö, Vålö och Österbygge. Vid klart väder kan man se ända till Korpo och Houtskär.

Vålberg på Vålö. Här fanns en luftbevakningspostering under Vinterkriget. En inristad kompassros kan vara från denna period. En relativt okänd sevärdhet.

Omkring Klobbars gästhem finns en vandringsled som i huvudsak används av gäster på Klobbars.

Även vattnet kan bjuda på ett stort antal ”vandringsleder” till sjöss. I dagarna utvecklas ett sådant koncept i Haninge kommun och Åbolands- och Nylands skärgård. Därutöver kunde turer till öarna där säljakten ägde rum, lotsstationerna och sandreven bjuda på unika miljöupplevelser.

En annan möjlig naturstig och vandringsled är besök under vattnet för dykare som tycker om att upptäcka havsmiljön och vraken. Andra områden för rundturer är Oppsjön runt, befästningsområdet på Kalen och sträckan Torsgata - Reveskär.

Den gamla kyrkvägen mellan byarna och till kyrkan har Hembygdsföreningen redan uppmärksammat. För många människor är vägens läge och historia okänd.

Badplatser

Trots att Kökar ligger mitt i Östersjön finns det inte några lättillgängliga badplatser förutom Sandviks gästhamn och den av Karlby bysamfälligheten iordningsställda badplatsen. Dessa anläggningar har en begränsad kapacitet.

Öarna

Förutom Källskär finns det ett antal andra intressanta öar som till exempel Idö, Brunnskär och Lindö samt fiskeslandena som bjuder på unika naturupplevelser för besökare med ett genuint naturintresse. Platserna är även ur ett nordiskt perspektiv intressanta utifrån dess fauna och flora. Här bjuds på en flora i ett öppet landskap tack vare det röjningsarbete som gjorts och genom de betande djuren.

Urberget

Norra Europa täcktes under långa tider av inlandsisen. Landskapets ytformationer är till stora delar formade av isen. I dag ser vi isens framfart i de svarvade hållarnas runda, vackra former. Här finns ett antal intressanta formationer väl värda ett intresse som Källskärskannan, grottan på Torsgata, Näpenötgård och de fantastiska släta bergen, Sandlandena samt rullstensåsarna är andra exempel på detta. Havsklimatet är och har varit mer utpräglat på Kökar än på många andra platser.

Medan fasta Åland i huvudsak består av rapakivgranit så bjuder den östäländska och sydäländska skärgården på andra bergarter som röd rapakivi eller örsten. Kökars berggrund är av äldre urberg uppbyggd av gråa gnejser, gnejsgraniter och migmatiter. I de södra delarna av Karlby och holmarna utanför - däribland Källskär, består berget av en relativt ovanlig röd och homogen rödlätt granit, så kallad Kökargranit.

7.5 Kyrkligt

Klosterlivet, klosterbröderna och kyrkan på Hamnö

Dokument och fynd från utgrävningarna från Klostret och kyrkan berättar om öns historia från 1300-talet fram till våra dagar. Franciskanerna hade etablerat sig i Danmark på 1300-talet och kom därifrån till Sverige. Klostren låg vid städer som Stockholm, Raumo och Viborg. Alla kloster var belägna nära havet och inriktade mot sjöfart och skärgård.

På 1500-talet upphörde klosterverksamheten och bröderna försvann på okända vägar. Några stannade förmodligen kvar på ön och bildade familj. Klostret och dess byggnader fick förfalla. I dag förvaras det mesta av fynden i Mariehamn vilket leder till att besökare får en mer begränsad bild av klosterlivet på Hamnö. Tillgängligheten under året är begränsad. Kökar saknar en ändamålsenlig plats att förvara fynden på som är brandsäker, stöldsäker och med rätt temperatur. Flera av fynden är mycket känsliga och tål inte Klosterkällarens fuktiga luft.

Kökar blev, precis som nu, kapellförsamling under Föglö. På 1640-talet var den gamla kyrkan totalt förstörd vilket ledde till att öborna uppförde ett litet träkapell år 1645. 1784 stod den nuvarande kyrkan klar. För att kunna uppföra den insamlade kyrkoförsamlingarna i Sverige kollekt till förmån för uppförandet. Detta kan man läsa i en skrift om Sorunda socken, i Sverige, som inleds med att kollekten går till byggandet av Kökar kyrka. I kyrkan kan man titta på sjörovarskeppet, bestyckat med 64 kanoner och troligtvis tillverkat av Johans Olle i Karlby, som under sju år var tillfångatagen i Turkiet. Hans historia finns dokumenterad i ett antal skrifter. Norr om klockstapeln finns en mycket gammal kompassros, från medeltiden, inhuggen i berget. Dess historia är höljt i dunkelt.

Kyrkans inventarier och kyrkogård är på många sätt intressant och väl värt särskild uppmärksamhet. På kyrkogården finns en minnessten för dem som omkommit i vattnen runt Kökar. Stenen restes år 1950. En annan minnessten informerar besökaren om var den gamla klosterkyrkan låg. Sanden på kyrkogården kom ursprungligen från Kyrkogårdsö.

Kyrkvanor

Uppslutningen på söndagen för att besöka kyrkan hade flera funktioner. Kyrkbacken var en viktig mötesplats där byborna utbytte nyheter med varandra och mellan byarna. Kyrksången var vida uppmärksammas av utifrån kommande personer då rösterna var mycket höga. Numera kallas befolkningen till högmässa genom att den stora kyrkklockan ringer. Vid festgudstjänster såsom jul och påsk, används bägge kyrkklockorna.

Alla gårdar hade egna kyrkbänkar. Deras historia ger på sitt sätt en spegling av de levnadsvillkoren som rådde. Fiskköparämbetet i Stockholm bidrog på 1780-talet ekonomiskt till att kyrkan kunde färdigställas. Det resulterade i att ämbetet fick en egen bank i kyrkan. Banken var mycket aktad och bänkdörren var oftast låst så att ingen ortsbo skulle kunna sätta sig i den bänken. På 1930-talet i samband med en renovering av kyrkan togs dörrarna bort. Fiskköparämbetets bank är den första på höger sida om altaret när man står i gången.

Varje år hölls läsförhör för församlingsborna. Läsförhören hölls vanligen på de större gårdarna i byn. De som gick i skriftskola och skulle konfirmeras deltog alltid. I samband med läsförhör bjöds det på kaffe med dopp.

I mitten av 1960-talet samlades en liten skara män tillsammans med prästen, en gång i veckan, för att läsa en kyrklig text och sjunga psalmer. De kallade sig för Kyrkbröderna. Denna verksamhet pågick under några år. I dag finns endast en man kvar i livet som ingick i Kyrkbröderna.

Ön har som brukligt är en kyrkosyfoörening sedan slutet av 1930-talet. Prästfrun Annie Backman startade föreningen. Kvinnorna i byarna turades om att vara värdinna för möten. Prästen var även närvarande. Varje år anordnade syfoöreningen auktion på prästgården ända fram till våra dagar. Pengarna från auktionen gick till församlingen. När det nya servicehuset – Sommarängen - stod klart flyttades auktionerna dit.

Begravning förr och nu

Traditionen bjuder att de närmaste ansvarar för att graven grävs innan jordfästningen. Gravarna har i alla tider grävts för hand och så även idag. När man grävt en bit hör det till att klockaren ringer i kyrkklockan nio gånger, stora klockan för männen och lilla klockan för kvinnorna. Vid klockringningen kan även anhöriga hjälpa till. Att gräva graven till en anhörig är den sista handlingen man gör för personen. Det är en del av sorgprocessen och är helt naturligt en del av livet. Det är en viktig kulturhistorisk sed att bevaras även i framtiden.

Utanför kyrkogårdsmuren ligger en gammal liksten från år 1903. Den är en katafalk och här placeras kistan innan den bärs in i kyrkan. Förr påbörjades begravningsakten redan i hemmet och kistan var öppen. Innan locket skruvades på sjöng man en psalm för den döda. Därefter bars kistan till båten eller släden beroende på årstiden och den sista färden till kyrkan kunde börja. Ibland måste kistan bäras och transporteras långa vägar innan man kom fram till kyrkan. När man var framme placerades kistan på likstenen och här bytte man från träremmar till bärremmar. Därefter började prästen och klockaren sjunga vid likstenen där

begravningsgästerna var samlade. Kistan bars direkt till graven och jordfästningen förrättades. Först i slutet på 1950-talet började jordfästningarna hållas inne i kyrkan.

Även i dag börjar begravningsakten vid likstenen. När kistan lyfts från likstenen börjar klockringningen med bägge klockorna. Den upphör först när kistan är placerad i kyrkan. Till seden hör att det ska vara två ringare. Efter jordfästningen följer samma procedur när kistan bärs ut från kyrkan. Så fort kistan lyfts från golvet börjar klockringningen - också här med bägge klockorna, - och pågår tills kistan är nedsänkt i graven. Kistan bärs alltid in i kyrkan genom södra ingången på långsidan. När kistan bärs ut efter jordfästningen sker det alltid från västra ingången som är gavelsidan. Symboliken i detta tros vara att stoftet bärs mot solnedgången och mot evigheten.

Vid tacksägelsen förr, gick man ut och ringde i kyrkklockan samtidigt som prästen läste upp texten i kyrkan. Av praktiska skäl ringer man i dag efter gudstjänsten. Seden är att man alltid använder stora klockan för män och lilla klockan för kvinnor.

7.6 Militär verksamhet

Militär verksamhet

I vilken omfattning som kökarbor ingick i skärgårdsflottan under perioden 1621-1721 är för närvarande okänt. Dödstalen för de som ingick i flottans tjänst innebar att var tredje vuxen svensk man dog i tjänst. Troligtvis fanns det dock kökarbor som tjänstgjorde i skärgårdsflottan eftersom de största finska insatserna inom svenska militärväsendet började byggas upp under 1620-talet. Då tillkom de så kallade båtsmanshushållen.

År 1714 landsteg ryssarna på Åland. De plundrade och brände ner en hel del hus. En del kökarbor togs tillfånga och fördes till Ryssland, andra flydde till Sverige. Efter cirka sju år flyttade de som lämnat ön tillbaka. Det här går att följa i samband med släktforskningen. Under ett antal år var vissa hemman obebodda. Tiderna var hårda och oroliga i slutet på 1600-talet och i början på 1700-talets första del. Efter fredsförhandlingarna i Lövä på Åland och freden i Nystad år 1721 återvände befolkningen till krigshärjade hem. Kronan gav vissa skattelättnader efter den långa flyktperioden.

En och annan kökarbo föll i ryssarnas våld. En trettonårig flicka från Karlby togs tillfånga av ryska dragoner år 1715. År 1716 tillfångatogs en hel familj, på fyra personer, från Karlby av en rysk galär. Eventuellt tillfångatogs även en 12 årig pojke från Finnö vid samma tillfälle. I Österbygge råkade Mats Ersson och hans två systrar lika illa ut. De ryska påhälsningarna bidrog till att befolkningen ständigt måste vara på sin vakt.

År 1808 anföll ryssarna Åland men då grep ålänningarna till vapen. Med hjälp av bössor, liar och yxor drev de tillbaka ryssarna från flera öar. Om Kökar var utsatt för någon invasion återstår att undersöka. År 1809 slöts freden mellan Sverige och Ryssland och Sverige förlorade både Finland och Åland till Ryssland. För Sveriges del var kriget en katastrof och hundratals soldater vid skärgårdsflottan dog under hösten 1808. Ryssarna anföll bland annat ögruppen Åland där läget för den underlägsna åländska fördelningen under Georg Carl von Döbeln var hopplöst. Under en tidsperiod fanns ryska kosacker och officerare på Kökar. Efter kriget blev Finland och Åland ett storfurstendöme inom det ryska kejsarriket.

I mitten av 1800-talet var det dags för ett nytt krig mellan å ena sida Ryssland å andra sidan England och Frankrike — Krimkriget — då sprängdes Bommarunds fästning. Tegel från

fästningen transporterades också till Kökar och blev till nya byggnader bland annat Trunsö i Hellsö.

Under Stora ofreden flydde majoriteten av befolkningen. Inför anfallet av fästningen Bommarsund provianterade engelsmän och fransmän får på ön. Kökar har också varit befäst tre gånger under 25 år. Under 1:a världskriget befästes Kökar av ryssarna som lät uppföra en radiostation och en hamn i Sandvik samt en spaningsstation på Källskär. Våren 1916 lät man uppföra ett kustbatteri som aldrig blev färdigt. Ryssarna lät även bygga en rälsväg för hästdragna vagnar i Sandvik som gick över ängarna vid Antons och Alfreds ladugårdar. I dag finns rester från kriget i form av några byggnader såsom församlingshemmet och delar av kommunkansliet.

Under 1:a världskriget – 1918 – misstänkte ryssarna att en fiskare, som var Kökarbo, var spion och levererade information om de ryska styrkeförhållandena vid befästningen – kustartilleri grupperingen – till svenskarna. Ryska soldater besköt mannen men han undkom. Mannens identitet och eventuella spionverksamhet förblev okänd.

Från Carl-Erik Wilckes Arkiv, volym 1 från 1919 finner man en beskrivning av batteriet på Kökar. Batteriet innehåller följande byggnader; batteriet inklusive eldledningsvärn, strålkastarvärn, utsiktstorn, bostadskasern, sannolikt en officersbyggnad, bagarstuga, badstuga, förrådshus samt en brygga. Respektive byggnad finns beskrivet i dokumentet. Demoleringen av befästningarna på Åland startade den 1 april 1919 av svenska, finska och tyska militären. I överenskommelsen angående demoleringen av Ålandsöarna uppförda befästningar och andra militära anläggningar. Tågspåren på Hamnö tillkom under rysstiden. Det byggdes en spårjärnväg mellan Sandvikshällor upp till Kalen för transporter.

Under vinterkriget 1939 anlände finsk militär som uppförde ett provisoriskt fort med allehanda faciliteter. Några månader senare efter fredsslutet 1940 forcerades utbyggnaden inför Fortsättningskriget. Anläggningen sprängdes 1940 för att senare byggas upp med anledning av Fortsättningskriget. Den här gången färdigställdes anläggningen med sjukhus, operations-salar, eldledningscentral, kanoner och byggnader. Senhösten 1944 och våren 1945 sprängdes anläggningen.

7.7 Navigeringskonsten och sjömanslivet

Fyrarna

I Kökars omedelbara närhet fanns tre fyrar, Bogskär, Kökar lotsplats och Ören. Under 1600-talet blev lotsarna utsedda till underbefäl. Fyren på Utö tillhörde Kökar socken redan på 1850-talet. Ledfyrarna kring Kökar är sju stycken.

Forntidens fyrar – böten, vårdar och kasar fyllde en militär funktion där Kökar med sitt läge i Östersjön var en utpost vid Skiftet under medeltiden. Följande signaleringsstationer finns angivna på Kökar och beskrivs i pro-gradu avhandlingen i Nordisk historia av Per Olof Sjöstrand;

Kyrkogårdsö: Guluskärsbötet, Kyrkogårdsbötet, Lillbötet och Skötbötet.

Österbygge: Lunderbötet, Bötet, Vålö, Vårdberg och Vålberg.

Överboda: Träskebötet, Norrbötet, Lillbötet, Tällmossbötet, Otterböte, Orrbötet och Vaktanbötet.

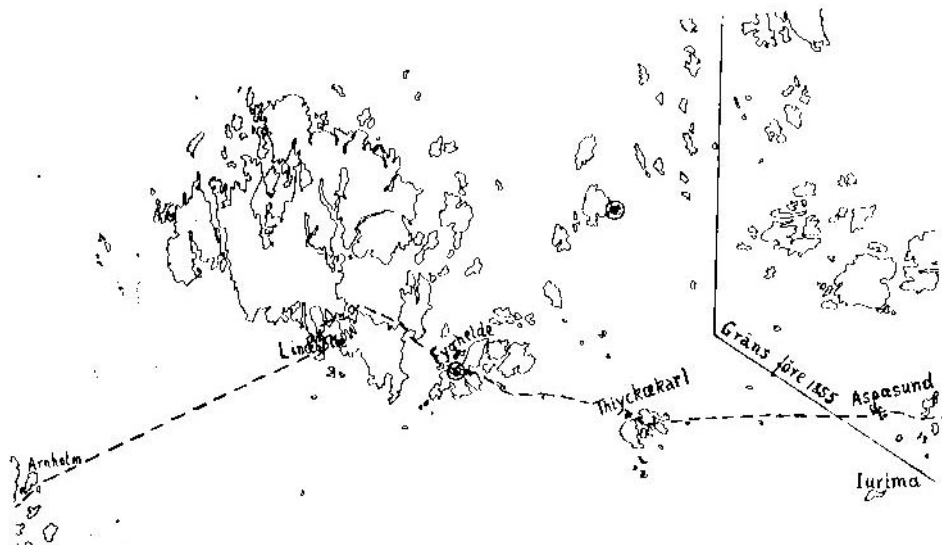
Karlby: Alvik(s)bötet, Bötena, Värvbötet, Vålbergen.

Hellsö: Vålberg och Kasholm.

Finnö: Norrböte.

Navigering

Från mitten av 1200-talet beskrivs den danska farleden Östervägen enligt nedan.

På Ålandskartan från 1714 går Skieps- och Skutuleden mellan Tyskland och Åbo förbi Kökar på utsidan om Kalen. Kartan utvisar även hur oberoende av varandra öarna är på fasta Kökar. Det som vi i dag kan skönja med lite fantasi är till exempel ängarna där Barnängen och Sommarängen ligger i dag.

17. Kökarskärgården på Ålandskartan från 1714.
Förbi Kökar löpte "Skieps- och Skutuleden emellan Tyskland och Åbo".

I boken Det Danska itinerariet av Jarl Gallén finns ytterligare en karta över Kökar. Den är från 1787 och har fått namnet Claret de Fleurieus karta över Finska viken från Kökar till Hangö.

Valdemarsleden eller Kung Valdemars segelled, gick längs med den svenska ostkusten genom Roslagen och vidare österut genom Ålands och Åbolands skärgårdar till Reval i Estland. Valdemarsleden nämns i Itinerariet som ingår i den danske kung Valdemar II Seiers jordebok från år 1250. Dokumentet räknar upp namnen på över 100 platser varav Kökar är en av dem. En tänkbar plats för lotsbyte var Kökar. Det medeltida lotsväsendet kan ha varit baserat på bosatta fiskebönder som lotsade åt kronan och allehanda potentater.

I tidig medeltid gick sjöfarten mestadels längst kusterna och man undvek öppet hav så mycket som möjligt. Den tryggaste farleden gick inomskärs och man sökte sig till naturliga lähamnar. Flattösund har långt tillbaka i tiden varit en sådan farled. Genom att iaktta naturen och vattnets färg fick man viktigt information som nyttjades vid navigeringen i äldre tider. Lodet är det äldsta kända navigeringsinstrumentet. Det första navigeringsinstrumentet för observationer av sol och stjärnor kom under medeltiden. Magnetkompassen kom till Norden under 1200-1300-talet.

En person som omtalas i gamla dokument är Johan Holberg född 1789 från Carlby Nr 4. Han var utsedd till förmyndare, reparerade fyrar och hittade nya undervattensgrund i farlederna.

Kökarborna har sedan urminnestider varit skickliga sjöfarare som besökt de sju haven. Den naturliga färdvägen var havet. En nödvändig farkost i varje hushåll var skötbåten. Dessutom förekom ett antal andra båttyper såsom jullen, roddsumpen, storbåten, jakten, sumpen, motorsumpen och galeasen. Den största galeasen hette Mika och har i dag fått ge namn åt öns första vindkraftverk.

Skeppsvraken

Runt om Kökar finns ett stort antal vrak. De båtar som förlit från mitten av 1800- talet till mitten av 1900-talet har dokumenterats av Robert Karlman i Karlby. Några av de närmare 40 vraken kan man se rester av ännu idag, till exempel den tremastade slätskonaren Hildur som ligger nere vid färjvägen Harparnäs. Den största delen av vraken ligger djupt på havets botten. Det förekom förr att man anordnade auktion på vrakgodset.

Kökarborna har i alla tider haft rykte om sig som sjörövare. Då den tyska ångaren Bavaria grundstötte i Klåvskärs yttre skärgård tillhörande Föglö, kunde man läsa följande i tidningen Åland den tolfte september 1928;

I lördags på eftermiddagen, sedan stormen lagt sig, infunno sig vid havererade tyska ångaren BAVARIA ett tiotal kökarbor, synbarligen i akt och mening att "besorga" haveristen, som de trott sig skola finna manlös. De klevo ombord och sade sig vara ditkomna för att bärga vad som bärgas kunde, innan havet lade beslag på alltsammans. Vid sin ankomst funno de ombord ej blott BAVARIA:s kapten, som stannat kvar där ute, medan besättningen begivit sig till Klåvskär, utan även en tullvakt. Den sistnämnde uppmanade de förmenta bärgarna att omedelbart draga sina förde, en befallning, mot vilken de högljutt knotade. Först sedan tullvakten tagit fram sin revolver, funno de för gott att avdunsta under hotfulla tillmälen riktade mot tullvakten.

Vidare kunde man läsa att tre av kökarborna åtalades för hot om våld mot tjänsteman.

När den stora järnbarken Loch Linnhe gick på grund i Kökars skärgård år 1933 kunde man läsa i tidningen Åland den åttonde november att besättningen hade fullt arbete med att hålla ortsborna borta från haveristen.

Smugglingsverksamhet

Under förbudstiden förekom en del smugglingsverksamhet på Kökar. Här har det varit svårt att få fram mer information som underlag för en berättelse eller föreläsningar.

8 Producerade filmer

Under åren har ett antal filmer producerats om Kökar och dess historia och livsvillkor. Vi har hittat följande filmer:

- Edvard Jansson syr sälskor, Högnäs, 1990-tal
- En fest för framtiden, Högnäs, 1992
- Enslingen på Kökar, Kalle Sahlgren, 1972.
- Genom is och mörker – Aranda
- Hagel och fjädrar av Jonas Tuominen, 2001.
- Hela världen och Kökar med, Stolpe, 1989.
- Kökar Spelmän, Högnäs, 1981.
- Marknadsresa av Kalle Sahlgren och Hackman, 1966.
- Människor på en ö, Kalle Sahlgren och Hackman, 1960-tal
- Pengar som växer, Stolpe, 1969.
- Ringdans på Kökar, Högnäs, 1991.
- Ro ro till fiskeskär, Högnäs, 1990-tal

9 Befintliga evenemang och platser

Franciskusfesten första söndagen i juli månad är ett evenemang sedan 1979. Den aktiviteten vänder sig i första hand till en begränsad publik. Sommaren 2008 genomfördes en dockteater som skildrade Franciskus liv på ett konkret sätt. Målgruppen var stor då man vände sig till både barn och vuxna.

Hembygdsmuseets 20-åriga historia bjuder på en fast utställning och berättelser om ett annat Kökar från svunna tider.

Sedan mitten av 1990-talet finns en gästateljé på Gamla hälsogården. Tanken är att utveckla hälsogården till ett kulturhus som Kökarkultur r.f. kommer att ansvara för. I huset kan den kulturverksamhet som bedrivs i kommunen såsom Kökarröster, konstcirkeln, keramikklubben och gästateljén samlas. Avsikten är att Skärgårdens ambulerande kulturskola ska etableras här.

Ön Källskär förtjänar ett eget kapitel. Källskär är ett populärt utflyktsmål. Ön har en intressant historia i och med Åkerhielms vistelse på ön. Förr var Källskär ett fiskeläge. År 1958 steg friherre Göran Åkerhielm i land på Källskär. Han blev förtjust i ön och fick lov att köpa och bygga på öns södra sida. Många kökarbor bidrog med sitt kunnande. Här skapade han en oas för sig och sina vänner. Av dem kan nämnas bl a. författarinnan Tove Jansson. Kökarborna kallade Åkerhielm för greven. År 1983 lämnade Åkerhielm Kökar i samband med att han

testamenterade sin del av ön till Ålands landskapsregering. Idag är en del av gäststugorna stipendiebostad för konstutövare.

En av de största sevärdheterna på Källskär är Källskärskannen, en stenformation formad av inlandsisen.

Självstyrelsefirandet den 9 juni genomförs med lite olika aktiviteter för i huvudsak öborna.

Forneldarnas natt har de senaste åren uppmärksammats igen, syftet är i huvudsak att återkoppla till gamla tiders sätt att kommunicera mellan öar och människor. I dag är även syftet att uppmärksamma människorna på en förorenad Östersjö som torde räddas till eftervärlden. Platsen för aktiviteten har under åren växlat.

Forna tiders sommarfester har i samband med samhällsutvecklingen mist sin betydelse och fångar inte längre en lika stor publik. Några danstillställningar genomförs under sommaren. I dag har de traditionella sommarfesterna ersatts med olika slag av lopptorg.

10 Åtgärdsförslag och förbättringar

Insatser som kräver stora resurser och underhåll att förverkliga och återuppbygga har vi varit försiktiga med att föreslå. Istället har arbetsgruppen prioriterat verksamheter som är relativt lätta att iscensätta, med rätt kompetens, och som bygger på befintliga miljöer. Miljöer som blir stela och livlösa efterfrågas inte i samma utsträckning av människor idag. Ett spektakulärt smörgåsbord förordar gruppen utifrån att det i dag handlar om upplevelser och att det också skulle engagera ungdomar.

Kulturupplevelserna och äventyren bör vara omvälvande, kvalitativa och skapande för att öka intresset för miljö, kultur och historia samt upplevelsen. För att uppnå detta förutsätts ett nytänkande i gestaltningen av miljöer och så vidare som kräver kreativa processer. Arbetsgruppen ser det som viktigt att verksamheter utvecklas och inte återskapas i det invanda. Gruppen ser en bred målgrupp med både kökarbor och utifrån kommande personer såväl ung som gammal. Konsekvenserna av flera aktiviteter i naturen förutsätter att privata markägare ger tillstånd till sina marker. Även språkkunskaper förutsätts för att kunna möta turister från olika delar av världen.

Förslagen omfattar flera olika discipliner och områden varför en framgångsfaktor är att människor med olika kompetenser engageras i till exempel målstyrda projekt med klara avgränsningar och utvärderingar. Den erfarenhetskunskap som därmed erhålles kan medverka till utveckling och kvalitetsförbättringar i syfte att öka efterfrågan.

Arbetsgruppen har inte rangordnat eller prioriterat de olika förslagen utan överlåter det till kommunen. I nästa fas behöver de valda förslagen konkretiseras i form och gestaltning genom att engagera personer med rätt ämneskunskap och intresse. Resultatet används därefter i givna erbjudanden och i marknadsföringen. Marknadsföringen behöver utvecklas med en större framförhållning än i dag. I dag planerar människor ofta sina aktiviteter minst ett halvår i förväg och då behöver aktiviteterna finnas med i olika marknadsföringssammanhang och på kommunens hemsida.

För att nå framgång är det av yttersta vikt att aktiviteter samordnas och koncentreras i tid, rum och plats. I annat fall kan det vara svårt, för att inte säga omöjligt att få genomslagskraft i konkurrens med mycket annat.

En broschyr/vykort med karta och information (som gjordes i samband med Linnés jubileumsår 2007) kan till exempel utarbetas över lämpliga sevärdheter (<http://www.linne2007.se/> turism "Linné was here"). En idé att undersöka, är om någon student kan göra ett examensarbete. Därtill kommer kostnaderna för produktion och tryck samt eventuellt en telefonsvararservice och e-postbevakning.

Några viktiga grunder för uppbyggnad av en organisation i informationssamhället är följande: en flexibel organisation och produktion, fokus på mål och värderingar, globalt samarbete och dynamiska anställningsformer. Arbeten med inslag av information, undervisning, miljö och mat samt upplevelsesektorn har framtiden för sig genom att de vänder sig till olika målgrupper som vill uppleva nya miljöer och situationer. De aktiviteter som arbetsgruppen föreslår ligger i huvudsak inom denna sektor.

Bebyggelse och befolkning

A Guidning i byarna till fots och/eller med någon typ av fordon.

En gång i veckan arrangeras byvandringar. Det blir maximalt sex tillfällen i veckan om man tar Vervan som en skild by. Deltagarna betalar en avgift på x euro och kommunen betalar en ersättning till föreläsaren/guiden. För pengarna får deltagaren en framtagna bykarta så att hon kan följa med och minnas sin promenad och gårdsnamnen. Därtill bjuds på kaffe, dryck och bulle på ett lämpligt ställe utom- eller inomhus beroende på väder.

Gruppen startar från ett ställe där det finns parkering och kommunala toaletter. Till exempel i Överboda vid Höglid, i Karlby och Finnö vid Svintorget, i Hellsö vid Sommarängen och i Österbygge vid vägskälet. Man går en lämplig väg genom byn som även kan innefatta de gamla gångvägarna. Då gruppen går genom byn berättar föreläsaren/guiden om gårdarna och torpen, vem som bor/bott där och eventuella dramatiska händelser som skett. Om möjligt inbjuds byborna att berätta mer om livet i byn. Markägare som tillåter att gruppen kommer in på gårdstunet har i förväg anmält det. I Österbygge kan man till exempel fråga Erik Österlund vid Skinnars om gruppen får besöka utkikstornet och Stångberget. I föreläsningen ingår även en redovisning av gårdarnas bomärken.

De gamla huslämningarna från tidigare bebyggelse i byarna presenteras också på vandringen. Det finns gamla visitationsprotokoll från 1500-talet som redovisar böndernas namn. För de personer som inte orkar gå kan ett remmarlag typ det på Visingsö vara ett alternativ. Då åker gruppen istället runt med föreläsaren.

B Ta fram ett porträttgalleri över kända kökarbor och anordna föreläsningar omkring dessa personer och deras livsöden. Det kan handla om personer såsom fiskaren, sömmerskan, smeden, bagerskan, läkaren, spelmannen, bonden och läraren. Det finns många intressanta historier att berätta. Fantasin uppmuntras och förståelsen för andra livsbetingelser ges till den som lyssnar.

C Erbjud ett boende och livsbetingelser i en gammal bostads- och fiskemiljö för att visa hur livet på ön tedde sig. Här får besökaren uppleva något helt annat än det invanda. Till exempel kunde ett fiskehus/bod på fiskeländen inredas för övernattnings i en tidstypisk miljö. Det är även viktigt att underhålla de fiskehus som ännu finns bevarade för att kunna erbjuda utflykter och föreläsningar kring livets villkor. En möjlighet att se ett fiskehus borde

även ges på hembygds museet. I anslutning till fiskehuset kunde även tidsresor gestaltas kring livet som fiskare och säljägare då gamla redskap och kläder används för utflykten.

D Vidareutveckla föreläsningarna och vandringarna vid Otterböte genom att utbilda flera guider och sätta upp informationstavlor samt ta fram en CD-skiva. Bygga vidare på aktiviteten Forneldarnas natt och det framtagna konceptet utifrån ett historiskt perspektiv på lämpliga platser som Otterböte.

Handel, näringsverksamhet och hantverk

A Anordna sälutflykter och säljakt i yttersta skärgården. Regelverk behöver kontrolleras innan ett koncept omkring detta utvecklas.

B Utveckla en studiecirkelverksamhet inom hantverk och hemslöjd i samarbete med en etablerad organisation eller kursledare. Verksamheten genomförs under större delen av året och kan ske i samarbete med hembygdsföreningen.

C En markägare kunde till exempel ställa i ordning en lerduvebana på en plats med en magnifik utsikt. En sådan aktivitet skulle troligtvis tilltala bland annat seglare och cykelturister som enkelt och snabbt kunde roa sig under en halv dag.

D Erbjud turister stenslipning som innebär att besökaren både får skapa och ta med sig ett minne med koppling till vår jords utveckling. Här finns även en möjlighet till kunskapsförmedling, via tekniken, om jordens utveckling och varför berggrunden är som den är.

E I samband med byvandringarna erbjuda deltagaren att köpa produkter som är unika för ön som svartbröd, hantverk, matprodukter, frukt, bär m m. Näringsverksamheten kan utvecklas med unika ostar, kryddor, drycker, sylt och så vidare.

F Erbjud ridläger liknande de som finns i södra delen av Europa med ett lyxigt boende och mat, samt en unik ridmiljö mellan himmel och hav. Här möts besökaren även av en naturupplevelse och en doftrikedom.

G Utveckla en miljö som kan erbjuda snarlik SPA-verksamhet såsom vedeldad bastu, rökbastu och vinterbad.

Kultur och bildning

A Inspirera och stödja näringsidkare att erbjuda traditionsrika middagar vid några speciella tillfällen eller tematillfällen som marknadsförs som unikt för Kökar. Här kan man även utveckla en kortkursverksamhet som har som målsättning att lära ut vad naturen kan erbjuda för ätbart eller genomföra matlagningskurser med för ön tidstypisk mat.

B Utveckla evenemang över en viss tidsepok, som bronsåldersvecka, liknande Gotlands och Åbos medeltidsvecka. Dessa evenemang har blivit mycket populära och tilltalar många människor.

C Utveckla en vis- musik- och dansvecka med inbjudna grupper där musiken och dansen flödar i var mans buske. Undersöka om det är möjligt att bygga upp ett ”Kökars Dalhalla” för olika musikuppträdanden vid stenbrotten. De gamla ungdomslokalerna kan

utgöra en bas för en musik- och dansvecka där även skolan, förskolans gård, berg, bryggor, torg museiområdet och övriga turistanläggningar samt kyrkan utgör platser för olika aktiviteter. Här kan till exempel erfarenheterna från dansveckan i Uppland nyttjas vid framtagning av ett koncept. Arrangera allsångskvällar under sommaren.

D Utveckla forna tiders sommarfest till en modern Kökardag med aktiviteter som vänder sig till flera målgrupper. Teater-, musik och buskisaktiviteter finns med som ett naturligt inslag. Under en sådan dag kan även loppis, hantverks- och/eller marknadsaktivitet genomföras.

E I samarbete med Medborgarinstitutet, Ålands Folkhögskola, Ålands Högskola eller annan bildningsorganisation utanför Åland, anordna studiecirkel och föreläsningar både på plats och som distanskurser inom olika ämnesområden. Målgruppen för dessa aktiviteter kan vara både fast- och sommarboende och/eller andra personer som är intresserade av ämnet.

F Identifiera och eventuellt utbilda personer som kan berätta om gamla sägner, myter och traditioner. Det finns ett rikt underlag att gräva i för olika berättelser och därefter anordna berättarkvällar som kan genomföras under större delen av året.

Natur

A Anordna upplevelse- och äventyrsresor av olika slag som vänder sig till många målgrupper. Det kan vara långfärdsskridskoåkning, kajakpaddling, specifika växtvandringar, fågelskådning o s v. Tillfråga författaren A Linna om han vill guida andra intresserade personer som är intresserade av fåglar och som inte är rutinerade fågelskådare.

B Genomföra vandringar utefter den gamla kyrkstigen mellan byarna och till kyrkan. Det förutsätter att den gamla vägen röjs och markeras samt att berörda markägare ger sitt tillstånd. Här kunde även de som vill motionera ges tillfälle att springa eller gå med stavar i en fin miljö istället för att springa utefter vägarna. Den gamla kyrkvägen markeras med skyltar och en beskrivning. Även guidade vandringsturer erbjuds.

C Kyrkogårdsö har redan ett väl utvecklat program varför vi inte har föreslagit någon ytterligare aktivitet. Eventuellt kan endagsresor med båt mellan Kökar och Kyrkogårdsö erbjudas med en god lunch och en kortare föreläsning som inslag. Även andra öar, som Österskär, Våderskär och Utö kan resor anordnas till.

D Vandringslederna och utsiktspunkter
Kökars absoluta styrka gentemot turisterna är dess storslagna natur. Att utveckla en mångfald av både befintliga och kända leder samt nya leder är en stor möjlighet. Leden över Kalen som utvisar sevärdhetspunkter kunde förbättras med informationstavlor och skyltar vid varje besökspunkt. Kartorna bör finnas tillgängliga på många platser, inte minst på internet och på kommunens hemsida. En verksamhetsutveckling för motion och friskvård kan utvecklas och där de gamla lederna skulle bli ett naturligt inslag.

Klobbarsleden i Hellsö, Vålberg i Vålö, Horsklint i Finnö, Byberget i Hellsö och Hamnöleden är leder som borde göras mer tillgängliga för allmänheten där till exempel information som berättar om landskapet och historia finns. Besökaren skulle få med sig en minnesbild och bestående intryck av kommunens mäktiga natur och historia. Storböte eller Träskböte i Vervan, Hamnö och Hamnösund är andra möjliga leder att utveckla. Det bör finnas en

möjlighet att parkera bilen. Även vid bergen med midsommar-stängerna kunde skyltar finnas med information och lämpliga uppgångar, samt en kort historik uppe vid stängen.

Information och stigar kunde utvecklas på Harparnäset för den som väntar på färjan. Särskilt den äldsta hamnen, med vägen till f d ångbåtsbryggan, vraket av segelskutan *Hildur* som sänktes med avsikt år 1933 för att bli underlag för bryggan, lämningar av den första väntsalen som brann på julafton 1941, full med ammunition, grunden till den andra väntsalen som byggdes av militären och flyttad till nuvarande plats först på 1950-talet då den nya kajen byggdes. Området kunde röjas och skyltas med information och bilder om hamnarna, trafiken, båtarna och färjorna. En inbjudande picknickplats iordningställs på Landskapets mark. Den gamla ångbåtsbryggan ligger troligtvis på privat mark. På toppen av Klobberget i Överboda – Harpanäset finns sprängda lämningar av ett fältbatteri från Fortsättningskriget. Här är det en fin utsikt över Harparnäs, Hamnö, Hamnösund samt skärgården norrut.

Flintberget som är Kökars högsta berg bjuder på en magnifik utsikt. Där kunde till exempel information och en utsiktsplats anläggas som berättar om landskapet i samtliga vädersträck. På slutningen på östra sidan finns en märklig håla under ett stenblock, där en gubbe från Hanna sägs ha hållit sig gömd under Stora ofreden. Vid foten av Norrböte på västra sidan av landsvägen finns en motsvarande håla under en sten, där en gumma sägs ha gömt sig under samma tid. Platsen är enkel att nå från vägen om man röjer en del täta enbuskar. Här behövs en stig och/eller trappa för att öka tillgängligheten.

Där vindkraftverket Mika är placerat, finns en vacker utsikt, värt ett besök. Här kan till exempel en skylt placeras över omgivningarna och med information om mätinstrumenten. En karta över samtliga utsiktspunkter upprättas och som turister kan utforska till fots eller med cykel med start vid vindkraftverket.

Ytterligare leder och besöksmål är Oppsjön runt. Sjön var förr ett givet besöksmål, åtminstone när man hade långväga gäster i Karlby. Vackert område, intressanta historier om runstenar, sjörå, klapphällar, kvinnornas mjölkkningsfärder och bykdagar.

Torskata – Reveskäret i Karlby är ett området, som kan utvecklas med leder (i viss mån svårtillgängligt på grund av bebyggelsen). Här finns till exempel ”Gröndalskans stenen”, där hon höll en get i en håla under en stor sten, Bettvikskällan, där det under julnatten sägs finnas vin istället för vatten och där finns också två kompasser av utlagda stenar.

På yttersta sydvästra udden finns naturformationerna Torsbergs ugnen, Båsbranten, Näppenötgård och på Reveskäret grunderna till Gröndalskans lilla stuga från mitten av 1800-talet med tillhörande uthus. Samt dess utom rester av stångbräddor, fiskehus, liten ”grotta” i berget och maskingevärnsnäste från år 1940.

Vid Torskata finns en fiskehamn med sjöbodar, uppdragningsplatser, stenbroar, angörningsplintar, och järnkorset över sprängolyckan julafton 1941. ”Dörren” i Skarkilberg, precis invid vägen ner till Torskata, innanför sades det bo en illasinnad gubbe i hög hatt. Många har knackat på, utan att få något svar. En eventuell led kunde härifrån förlängas via vackra lövängar till Söderäng eller Håkosholm där hav och jord möts.

Källskär är känt och välbesökt, medan öarna Idö och Brunnskär precis intill är nästan okända för besökare utifrån. Hit kunde man sommartid ordna regelbundna dagsutflykter. Särskilt betydelsefullt är att naturen vårdas igen. De centrala delarna ägs av Landskapsregeringen. Även Lindö och Husö är intressanta på motsvarande sätt och här finns

även ett stenbrott från Nystadsbolagets brytning. En idé kan vara att kryssa för bergarter, växter och blomster man sett. Det kan vara både roligt och utvecklande.

E För personer som är intresserade av bergarter finns mycket att se på Kökar genom att ön består av stenar och urberget. Här kunde kortare kurser erbjudas.

F Kajakorientering omkring Kökar anordnas under sommaren. Många människor väljer att paddla kajak i vattnen omkring Kökar och detta intresse borde vara möjligt att utveckla genom att arrangera en tävling.

G Iordningställa en badplats vid till exempel Sjöbevakningen där tillgången till både en sandstrand och berg finns. Redan i dag används platsen för bad. En alternativ plats kan vara på Hamnö utefter vandringsleden. Här finns även tillgång till parkering. Badutflykter till öarna borde även vara möjligt att erbjuda.

Kyrkligt

A Historien omkring kyrkan, klosterruinen och munkarnas liv bör utvecklas genom att guidade turer genomförs kontinuerligt och är öppna för allmänheten. Här föreligger troligtvis ett behov av flera guider och mer information. Guider behöver utbildas för att klara en ökad efterfrågan.

B Franciskusdagar som borde inriktas mot dess ursprungstanke, nämligen en plattform med ekumenisk och miljö som grund. Här kunde en mötesplats byggas upp med två ben, ett för dialogsamtal omkring den religiösa tron oavsett om det är en protestantisk, ortodox, katolsk, muslimsk tro och med inslag av retreat. Ett naturligt samarbete inom Norden skulle utvecklas och gärna med övriga världen, skulle kunna göra de här dagarna till något mycket unikt. Etablerade personer med genomslag inom området skulle inbjudas till att medverka. Här behövs en kompetent projektledare med ett stort nätverk och van vid marknadsföring.

C Att kyrkan utvecklar gudstjänsterna men även friluftsgudstjänster. Här kan till exempel andra, församlingar, teologer och trossamfund inbjudas till att medverka.

D Utarbeta ett koncept som innebär att människor erbjuds retreatelger där individen möter stillheten och ges tillfälle till samtal och reflektion. En miljö som blir mer och mer efterfrågad av storstadsmänniskor. En sådan verksamhet kan erbjudas under hela året.

Militär verksamhet

A Återställa kasernbyggnaderna (församlingshemmet och kommunhuset) från 1:a världskriget till sitt ursprungliga skick utvändigt. Undersök möjligheten att erhålla kulturbidrag för iordningställandet.

B Bygga upp en miljö av batteriet på Kalen inklusive en beskrivning av platsen och dess livsbetingelser som omfattar de demolerade anläggningarna från Första världskriget, Vinterkriget och Försättningskriget. Platsen kunde utvecklas till ett av de största besöksmålen. Det krävs att området röjs, skyltas upp, att en beskrivande broschyr eller liknande upprättas med fördjupad information som finns tillgänglig på nätet och på andra lämpliga platser. Informationsskyltar sätts upp vid vägen i Vervan. Eventuellt behövs

körtillstånd för biltrafik. Under ämnet slöjd kan till exempel eleverna tränas i modellbygge genom att skapa en modell och parallellt få undervisning i historia.

C Genomför föreläsningar omkring militärhistoria

Navigeringskonsten och sjömanslivet

A Anordna både korta och långa båtturer runt Flattö - Finnö till exempel Karlby via Strömmen, Flattösund, Söderby, Bönskär, Estholm, Lillholmen och Karlby för att visa upp de vackra inre vattenvägarna. Några alternativa startplatser är Estholm och Flattösund som borde vara möjligt utifrån resans upplägg.

B Genomföra turer med båt utefter de gamla farlederna med utgångspunkt från gamla sjökartor. På samma sätt som olika vandringsleder utvecklas i naturen görs en liknande lösning med båtturer till gamla fyrar och vårdkassar. Besökaren får med sig en enkel historisk informationskrift som ökar förutsättningarna för fantasi och bildning. Även guidade turer erbjuds.

C Kökar utgör ett Eldorado för dykare, varför en dykarpark kunde vara på sin plats. I samband med denna skulle en naturstig under vattnet kunna anläggas. Undersök det påbörjade projektet i Haninge kommun i Sverige som syftar till att skapa detta.

11 Organisation

Gruppens grundläggande idé är att utifrån redovisad utredning värdera och bedöma vilka områden som är intressanta att utveckla och ta fram åtgärdsförslag till en kommande näringsverksamhet. Förslagsvis beslutar nämnden om de områden som i första hand ska utvecklas vidare inom turism och kultur.

I fas två bör även en redovisning av de ekonomiska premisserna och marknadsföringen finnas med. De bästa möjligheterna för en satsning bygger också på ett starkt engageman för området, varför olika kompetenser och personer kan engageras i de olika uppdragen.

I dagens samhälle kännetecknas en modern organisation av flexibilitet och snabba förändringar. En sådan organisation bygger ofta på projektformen.

En framtida struktur och uppbyggnad av en projektorganisation skulle kunna illustreras enligt följande:

Aktivitet Ateljen	Aktivitet Musik & dans	Aktivitet Studiecirklar/ kurser	Aktivitet Föreläsningar/ Seminarier	Aktivitet Retreat	Aktivitet ?
A d m i n i s t r a t i v f u n k t i o n / P r o j e k t l e d a r e					
U P P L E V E L S E I N D U S T R I N					
Kultur	Sång /Musik	Historia	Natur	Dans	Hantverk

En gemensam grund för turistnäringen bör beakta följande:

1. Få turister att stanna längre, återkomma och uppleva något unikt.
2. Placera ön Kökar i ett större Östersjösammanhang, se Valdedemars segelled och tsar Peter den stores sjöfästning.
3. Få båtturesterna att lämna båtarna och uppleva ön.
4. Erbjudna aktiviteter som ger lönsamhet i aktiviteten och som människor är villiga att betala för.
5. En gemensam vilja att utveckla näringsverksamheten.

12 Slutsatser

Arbetsgruppen bedömer att förutsättningarna för att utveckla en småskalig näringsverksamhet är goda mot målgruppen turism och andra intressenter. Det finns en god tillgång på olika typer av miljöer – historiska, kulturella och natur. Kompetenta personer med en unik kunskap och intresse inom ett specialområde ges därmed arbetstillfällen. Här kan även utbildningsinsatser genomföras.

Kommunen bör utarbeta en turistpolicy som förankras bland berörda. Avsikten med policyn är att förstärka ett gemensamt mål och budskap.

Ett genomgående problem som behöver åtgärdas är att öka tillgängligheten i naturen. Intresset hos markägare och möjligheten att genom EU:s speciella fonder öppna upp landskapet bör undersökas. Om vegetationen växer igen kommer naturen att påminna om många andra platser och därmed mista sin attraktionskraft.

Marknadsföringen behöver utvecklas och samordnas. Kökar är känt, på många platser, för sin miljö och här finns goda förutsättningar att bygga vidare på detta. Det finns en grund att utgå ifrån. En mångfald av olika marknadsföringskanaler bör användas och därmed utvecklas.

Aktivitetserna bör utformas med en hög kvalitet och vända sig främst till köpstarka målgrupper under hela året.

För att förverkliga förslagen behövs kompetenta specialister och projektledare samt ekonomiska resurser som kan utarbeta idéerna till konkreta och ekonomiskt bärande aktiviteter. Förstudier bör göras utifrån marknad, ekonomi och övriga resurser. De projekt som har bärkraft genomförs.

Möjligheten att söka externa ekonomiska resurser bör undersökas i inledningsskedet för framtagning av koncepten. Bidrag kan sökas hos EU och Landskapsregeringen samt olika fonder och stiftelser. Även ett samarbete med högskolor, Universitet och andra organisationer och företag bör utredas. Undersöka eventuella samarbetspartner i samband med utarbetandet av koncepten.

En styrka för att förverkliga förslagen, marknadsföring och samordning är en tydlig organisation i någon form.

Litteraturförteckning och källor

Den Åländska kvinnans Historia 1700 – 1950, Gyrid Högman, Ålands Kulturstiftelse, 1990, ISBN 951-9509-9-7.

Det ”danska ilinerariet” Franciskansk expansionsstrategi i Östersjön, John Lind, Sv Litteratursällskapet i Finland, H-fors, 1993.

Distansarbete i framtidens IT-samhälle, A Lundin & B Persson, Liber, 2001, ISBN 91-47-06244-4

Farlederna berättar – gamla sjökartor över Finlands skärgårdar, Kustsamfundet – Söderströms, H-fors 1997.

Finlandssvensk folkdiktning II, Sägner, Svenska Litteratursällskapet.

Folksed, Skrönor och Tydor från Kökar, En urklippssamling av Margareta Jorpes- Friman, 1985, Eget förlag.

Franciskanernas kustsegelleder på 1200-talet enl. kung Valdemars jordbok (nr 3 sid 47)

Fåglarnas Kökar, Ari Linna, PQR, 2007.

Krigsarkivet, Stockholm, Carl-Erik Wilckes Arkiv, volym 1 från 1919.

Kulturmiljöinventering Kökar och Sottunga, 2004, Ålands Landskapsstyrelse Museibyran, ISBN 951-96517-2-1.

Kung Valdemars segelled, Gerhard Flink, Streiffer Förlag & Riksantikvarieämbetet

Kökarmyten, M Jorpes-Friman, Eget förlag, 2000, Åbo Akademis tryckeri.

Latitudes, Philippe Huet, Editions Hesse, Saint Claude de Diray, 2005.

Lyckliga kor och kloka människor, Maria Suutala, PQR 2008, ISBN 978-952-5705-08-9.

Mare Balticum – 2000 år av Östersjöns historia, sid 62, Medeltida segelleder i Östersjön,

Mare Nostrum, om Westfaliska freden och Östersjön som ett svenskt maktcentrum, Ekblads & Co, Västervik, 1999, ISBN 91-88366-49-9.

På Åländska vägar – till lands och sjöss, Valdemar Nyman, Raben & Sjögren, ISBN 91 29 542340.

Skattedistrikt och förvaltningsområden på Åland under tidigt 1500-tal, Skrifter utgivna av Ålands Kulturstiftelse XII, Erik Bertell, 1983.

Skriften Urberg och Istid, Arkeologiska sektionen vid Museibyran, Ålands Landskapsstyrelse, 1997.

Spår av ett Kökar – en urklippssamling av Margareta Jorpes-Friman, 1983, Eget förlag.

Waghenaers kustsegelleder, Lucas Janszoon, (Spiegelhel der Zeevaerdt 1584 no 28,29 sid 114,115)

Ytterst Kökar mitt i havet, 2005, Katarina Gäddnäs och Gabriella Nordlund, Schildts Förlags Ab, ISBN 951-50-1512-X

Åländsk Odling, 36:e årgången, Årsbok 1975, Ålands Folkminnesförbund, ISBN 951-95219-2-5.

Akademiska avhandlingar

Havets, krigsmännens och brödernas Kökar, Per Olof Sjöstrand, Pro-gradu avhandling i Nordisk historia, Historiska Institutionen, Humanistiska fakulteten vid Åbo Akademi, 1993.

Idö, återskapande av ett hävdberoende kulturlandskap, Inventering och skötselplan, Peter Rejhed, Katarina Tittelbach, Stockholms Universitet, examensarbete, Biologisk – geovetenskaplig linje, 1993.

Ifråga om Kökarsägner finns ett stort antal publicerade i Finlandsvensk Folkdiktning, II Sägner, Svenska Litteratursällskapet, Helsingfors.

Kökarprojektet – en humanekologisk studie av ett ö-samhälle, sammanställning av en undersökning gjord av studenterna på C-kursen i humanekologi vid Lunds universitet och C4-kursen i naturgeografi vid Umeå universitet, Folke Gunther och Kurt Viking Abrahamsson, 1996.

Naturstigarna på Hellsö, Kökar – utformning av vandringsled med skärgårdslandskap, Carolina Berglund & Åsa Lindahl, 2000, Stockholms Universitet, Naturgeografiska Institutionen.

OTTERBÖTE New Light on a Bronze Age Site in the Baltic, Kenneth Gustavsson, Stockholms Universitet, 1997, Ekenäs Tryckeri AB, ISBN 91-972915-7-9.

KÖKAR, Näringslivet och dess organisation i en utskärssocken, Ragna Ahlbäck, 1955, Svenska Litteratursällskapet i Finlands Förlag, Folklivsstudier utgivna genom Folkkulturarkivet IV.

The Sottunga – Jurmo Shear Zone, Structure and Deformation History of a Crustal-Scale Ductile Shear Zone in SW Finland, Taija Torvela, Åbo Akademi, 2007, Åbo Akademis Förlag, ISBN 978-951-765-377-0.

Tidskrifter

Tidskriften Skärgård nr 1-2 2000, 4- 2001 till 3- 2008, Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi.

Tidningen Åland nr 4-5 1994, Intervju med Nestor Holmström av Torbjörn Häggblom

Muntlig källa

Agneta Holmström, mars 2009
Bengt Mattsson, 16.3.2009
Helge Sundberg, 3.12.2008
Johannes Jansson, mars 2009
Margareta Jorpes-Friman, våren 2009
Robert Karlman, 10.1.2009
Signe Holmström, 21.2.2009
Sylvia Sundström, 20.2.2009
Tore Fagerström, mars 2009
Volmar Sundberg, 27.2.2009